

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/22/32-37>

Sevda Novruzaliyeva
Azərbaycan Tibb Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
sevda.novruzaliyeva@mail.ru

KOMMUNİKASIYA VƏ GÖZƏL ƏXLAQ

Xülasə

Çağdaş dövrümüz üçün prioritet olan gözəl əxlaqın tədqiqinə həsr olunan bu məqalənin giriş və üç başlığı var.

Giriş bölümündə gözəl əxlaq sahiblərinin xeyirsevər, sadə, səbrli, eyib örtən, mülayim, nəzakətli, motivasiya edici, əfv edici, nikbin, üzügülər, şükürlü, namuslu və xoşbəxt olmaları əsaslandırılır.

“Filosof və yazarlar gözəl əxlaq haqda” başlığında dünyaca tanınan filosof və yazarların məna dolu sitatları gündəmə çıxarılır, kimsənin elmi rəyindən istifadə etməyən məqalə müəllifi onlara şərh və açıqlamalar yazır.

“Gözəl əxlaq və islam” başlığında gözəl əxlaq anlayışı islam prizmasından araşdırılır, Qurani-Kərimdən ayələr, Peyğəmbər və həzrət Əlidən kəlamlar, məqalə müəllifinin şəxsi izahları təqdim olunur.

“Gözəl əxlaq və atalar sözləri” başlığında gözəl əxlaqa dair 28 Azərbaycan atalar sözü yer alır. Onların hər biri gözəl əxlaqın ayrı-ayrı müstəvidən anlaşılmasına xidmət edir.

Məqalədə mövzunun aktuallığına üç baxışdan aydınlıq gətirilir, ədəbiyyat siyahısında türkcə və rusca olmaqla son altı ayda qeydiyyatı alınan 22 internet resursu sadalanır.

Açar sözlər: *kommunikasiya, gözəl əxlaq, filosof, yazar, insan davranışı, islam, atalar sözləri*

Sevda Novruzaliyeva
Azerbaijan Medical University
Ph.D in Philology
sevda.novruzaliyeva@mail.ru

Communication and good morals

Abstract

This article, devoted to the study of good morals, which is a priority for our modern times, has an introduction and three headings.

In the introduction, it is argued that people of good character should be kind, simple, patient, forgiving, gentle, polite, motivating, forgiving, optimistic, grateful, honest and happy.

In the title "Philosophers and writers about good morals", meaningful quotes of world-famous philosophers and writers are brought to the agenda, and the author of the article, who does not use anyone's scientific opinion, writes comments and explanations on them.

In the title "Good morals and Islam", the concept of good morals is investigated from the perspective of Islam, verses from the Holy Quran, sayings of the Prophet and Hazrat Ali, personal explanations of the author of the article are presented.

The title "Good morals and proverbs" contains 28 Azerbaijani proverbs about good manners. Each of them serves to understand good morals from a different level.

The article clarifies the relevance of the topic from three points of view, the literature list lists 22 Internet resources registered in the last six months, including Turkish and Russian.

Keywords: *communication, good morals, philosopher, writer, human behavior, Islam, proverbs*

*Əxlaq örtüsü olmayan kəsi
Baş örtüsü dindar edə bilməz.*

Mevlana Rumi

Giriş

İnsan davranışını gözəl düzənə salan gözəl əxlaq kommunikativ prosesdə ali bir davranış formasıdır. Bütün dinlər, humanitar elmlər gözəl əxlaqdan üstün bir yaşam modelinin olmadığını vurğulayırlar. Bəşər var olunca gözəl əxlaq öz dəyərini, aktuallığını qoruyub saxlayacaq. Hər bir ağacın budaqları olduğu kimi, bir mənəvi ağac olan gözəl əxlaqın da öz budaqları (istiqləmləri) var. Daşdığı önəminə görə onları belə sıraya düzürük:

Xeyirsevər olurlar: Nəci b bir insan olub, maddi və mənəvi yardıma ehtiyac duyanlara heç bir təmənnə güdmədən, sırf Tanrı rizası üçün yardım edərlər və bunu reklam etməkdən çəkinərlər. Kommunikasiyada qadın xeyirxahlığı kişi xeyirxahlığından daha önəmlidir. Qadın anadır, ailə ocağıdır, bəsləyib tərbiyə edəndir, arxa durandır, övladı yolunda şam olub yanandır. Bonapart Napoleon haqlı olub deyəndə ki, *“Gözəl qadın gözlərə, xeyirxah qadın isə ürəyə xoş gəlir. Biri görüntü olaraq gözəldir, o biri xəzinə olaraq”* (Fromm, 2012: 143). Əlimizdə fakt olmasa da, bu qənaətdəyik ki, bütün dahiləri yalnız xeyirxah analar doğa bilər.

Təbiətin hər bir işində fayda, xeyir var. Günəşin işığında, ayın nurunda, yağışın yağmasında, küləyin əsməsində, dan yerinin sökülməsində, axşamın gəlişində, gecənin çökməsində, kölgənin uzanıb qısalmasında – bunların hər birində insanlar üçün xeyirsevər olmanın danılmaz örnəkləri var. İnsanları xeyirxahlığa çağırən Cüneyd Bağdadi bulud və yağmur olmaqla təbiətin iki elementindən yararlanaraq vurğulayır ki, *“Bulud kimi hər kəsi kölgələndir, yağmur kimi sevdinin və sevmədiyin hər kəsə fayda ver.*

Eqodan uzaq olurlar: Özünü böyük görüb başqalarını aşağılayan bir fərdi heç kim sevməz. Eqo ayrılıq salır, sevgini yox edir, barışa yer saxlamır, böyük-küçüklüyü ölgün duruma düşürür. Eqolu insana pozitiv düşüncə yaddır.

Səbrli olurlar: Səbr dünya həyatının çətin yollarından sağ-salamat qurtulmaq üçün mənəvi bir körpü, aqlın cövhəri, uğurlara qovuşduran, sarsıntıların acı sonluğunu reallaşmağa qoymayan, müdrüklüyün ilkin şərti olan, hər şeyi haqq sahibinin ayağına gətirən ilahi bir xəzinədir. Səbrin insan həyatında dominativ (aparıcı) rolunu qabartmaq üçün Mevlana Ruminin bu sitatı Yaradan ilə bağlılığı üzündən gözəl səslənir ki, *“Uca Yaradan üç yolla cavab verir. “Hə” deyir və sənə istədiyini verir. “Yox” deyir və daha yaxşısını verir. “Səbr elə” deyir və ən yaxşısını verir”* (Donald Uolsh, 2021: 269).

Eyib örtən olurlar: Başqasının eyib və nöqsanlarını örtmək yetkin bir iş olub, Tanrını razı salan, insanlar arası ünsiyyətə barış gətirən bir davranış örnəyidir.

Mülayim olurlar: Mülayim olan kəs kimsənin ürəyinə toxunmur, kimsənin üstünə qışqırmır, söylənən iradları xoş duyğularla qarşılayır, söylədiyi iradlarda aşağılayıcı ton olmur, qarşdakının insan olmasına sayğı ilə yanaşır. Mülayim insan özündən çıxmaz, kimsəni də özündən çıxarmaz.

Nəzakətli olurlar: Bir davranış çeşidi olan nəzakət hər insanın yox, yalnız mərifətli (qanacaqlı) insanların işidir. Nəzakəti olan birisi yaşlıya, cavana, uşağa fərq qoymadan hamıya hörmətlə yanaşır, kimsənin sözünü kəsmir, sözünün qabağına söz gətirmir, kimsəyə təpinmir, kimsəni incik salmır. Nəzakət insana mənəvi zinət verir, onun içində vicdan, həyə, düzlük, ədalət, mərhəmət kimi əxlaqi motivlər var. Nəzakətli bir cütlüyün evliliyindən mələk xislətli bir insan dünyaya göz açar. Nə yazıq ki, gənclərin bir qismi nəzakətin önəmini boşanmalardan sonra anlayırlar.

Motivasiya edici olurlar: Motivasiya səmərəli, yaradıcı həyata çağırışdır, insana ümid, qol-qanad verməkdir, həvəsləndirməkdir, həvəsdən salmaq deyil. Hər gözəl əxlaqi olan birisi motivasiya edici bir şəxsdir, beləsinin hər sözü, təklifi, öyüdü, hətta iradı motivasiya edici yanaşmadır (Sinelnikov, 2019: 255).

Əfv edici olurlar: Əxlaqi gözəl olanlar əfv edici olurlar, başqalarının onlara qarşı etdiyi pislikləri unudaraq qarşılıq vermirlər, onları bağışlayırlar. Birisi bir başqasını bağışlamaqla iki yaxşı

işə imza atır – ürəyini kindən qurtarır, insanların gözündə ucalır. Hər sözü hikmət olan həzrət Əli buyurur ki, *“Bağışlamaqla kimsə alçalmaz, elə olsaydı, Allah bu qədər uca olmazdı”*. Başqa sözlə, bizə pislik edənə pislik ediriksə, onun tayı oluruq. Pislik edəni bağışlayırıqsa, ondan bir qat uca oluruq. Pislik edəni bağışlayıb, ona yaxşılıq ediriksə, ondan iki qat uca oluruq.

Nikbin olurlar: Nikbin düşünən insan gördüklərindən, duyduqlarından, düşündüklərindən pozitiv enerji alır, hər şeyin bir gün normal axara düşəcəyinə inandığına ya da özünü inandırdığına görə həyatın uğursuzluqları onu ruhdan salmır. Optimist olan insanın ömrü uzun olur, qazandığı pul-para artımlı olur, daima hüüzür (qəlb rahatlığı) onu izləyir.

Üzgülər olurlar: Üzü gülər insan pozitiv olub, ətrafına xoş aura saçır, gözəl ovqat sərgiləyir, xoşməramlı kommunikasiya üçün real zəmin yaradır. Üzgülər olmaq yalandan gülmək deyil, özünü üzgülər göstərmək deyil, tam əksinə, ürəkdən alovlanan bir sevgidir. Belə insan hər yerdə xoş qarşılınır və xoş yola salınır (Kant, 2020: 96).

Şükürlü olurlar: Şükürlü olmaq olanına qane olmaqla yaşayıb çalışmaq, varlanmaq üçün dəridən-qabıqdan çıxmaq deyil. Şükür insani dəyərlərin artmasına, ruzinin çoxalmasına yol açır.

Namuslu olurlar: İnsanın təmiz, ləkəsiz ad-sanı (şərəfi) onun namuslu olmasına sıx bağlıdır. Namuslu bir fərd heç zaman başqasının namusuna nə toxunur, nə bir söz deyər, nə də bir iş görər.

Xoşbəxt olurlar: Xeyirsevər, eqodan uzaq, səbrli, eyib örtən, mülayim, nəzakətli, motivasiya edici, əfv edici, nikbin, şükürlü və namuslu bir insan sözün geniş anlamında dünyanın xoşbəxt insanlarından biridir. İnsanın verim əli olanda, kimsəni incitmədiyinə görə rahat vicdanı olanda o adam nə qədər ki yaşayır, xoşbəxt yaşayar, öləndə də həmişə xoş duyğularla alınacaq. Xoşbəxtliyin nə olduğunu açıqlayan Lev Tolstoy deyir, *“Bu iki arzu reallaşsa, insan həqiqi mənada xoşbəxt ola bilər – biri faydalı olmaq, biri də rahat vicdana sahib olmaqdır”*.

Filosof və yazarlar gözəl əxlaq haqda. Ağıl insanı idarə edən, yaxşını pisdən ayırmağa yardım edən, həyat planlarını gerçəkləşdirməyə kömək edən bir xəzinədir. Ağıl olanın normal keçim üçün hər şeyi olur. Ağıl olmayan isə sıxıntılardan, çətinliklərdən qurtula bilmir. İnsan yalnız ağıl ilə bilir ki, nəyə, kimə harada güvənmək olar. Hər kəsin həyatında özünün güvəndiyi şeylər olur. İbn Sinaya görə bu siyahının başında ağıl, ardınca da gözəl əxlaq durur, *“Güvənə layiq ən böyük şey ağıl və gözəl əxlaqdır”* (Yalom, 2019: 304).

İnsana aid rütbələr çoxdur, ən böyüyündən ən kiçiyinə onların sayı yüzü aşır. Onların bir qismi dövlət məqamlarıdır (Prezident, baş nazir, nazir, deputat ... kimi), bir qismi elmi məqamlardır (akademik, professor, dosent... kimi), bir qismi sənət rütbələridir (xalq şairi, xalq yazıçısı, xalq artisti, xalq rəssamı kimi), bir qismi hərbi rütbələrdir (general, polkovnik..... kimi), bu siyahını artırmaq da olar. Şihabəddin Sührəvərdinin qənaətinə, *“Deyilmişdir ki, kimə gözəl əxlaq verilmişsə, ona rütbələrin ən böyüyü verilmişdir”*.

Dünyanı yaradan Tanrı olsa da, onu saxlayan Tanrının yaratdığı gözəlliklərdir. Dünya gözəlliklər hesabına duruş gətirir. Peyğəmbər kəlamı, Nizami poeması, Fizuli poeması, Şekspir dramaturgiyası, böyük yazarların uca sözləri, nəhəng rəssamların tabloları, böyük heykəltəraşların monumental abidələri, Ruzvelt, Çörçil, de Qol, Tetçer, Mitteran, Heydər Əliyev kimi siyasət nəhəngləri bu gözəlliyin bulağından su içən şəxsiyyətlərdir. Fales doğru buyurub ki, *“Gözəllik hardan gəlir? Üzlərdən gəlmir, gözəl davranışlardan gəlir”*.

Ədəbi olana ədəbli, tərbiyəsi olana tərbiyəli deyilir. Gözəl davranışda (gözəl əxlaqda) həm ədəb, həm də tərbiyə var. Bu ikisindən biri olmasa, gözəl davranış ərsəyə gəlməz. Belə ki, ədəblinin və tərbiyəlinin faydası özünədir, gözəl davranışının isə özünə və başqalarına. Gözəl davranışdan doğan söhbət sadə kommunikasiya deyil, platonik (səmavi) bir kommunikasiyadır. Gözəl davranışın hökmran olduğu bir məclis sadə bir kommunikasiya deyil, ruhə sığal çəkən, onu pozitiv yöndə cüşa gətirən bir kommunikasiyadır. Bu sayaq incəlikləri nəzərdə tutan, ədəbi, tərbiyəni, gözəl davranışı ilahi nurdan bir tac sayan Sədi Şirazi buyurur ki, *“Ədəb, tərbiyə, gözəl davranış Allahın nurundan bir tacdır. Onu başına qoy, istədiyini yerə get. Hər yerdə etibar görərsən”*.

Gözəl əxlaq kommunikasiyanın ən faydalı qatıdır. O, hara yol açırsa, ora bahar kimi gül-çiçək açır, günəşlək işıq saçır, təmiz dağ havası kimi aydınlıq səpir, qaranlıq gecədə ay kimi nur paylayır. Gözəl əxlaq bir nəzakət sərgisidir. Bu sərgiyə girən insanlıq dərəsi alır, mənəviyyəyə yuklənir. Gözəl

əxlaq daş ürəklərə nüfuz edərək simicliyi, paxıllığı, xəyanəti silkələyir. Mari-Fransua Volter gözəl əxlaqı insanlar arasında bir nəzakət alış-verişinə bənzədərək yazır ki, “*Gözəl əxlaq insanlar arasında bir nəzakət alış-verişi*dir. *Bu alış-verişdə yer almayan dəyərsizdir*” (Dürant, 2006: 576).

Gözəl əxlaq hər yerdə əxlaqsızlığa qarşı antaqonist (barışmaz) mövqedə dayanır. Birincinin olduğu yer gülüstan olur, ikincinin isə xaraba bir yer. Birinci həyat üçün stimül verici motivasiyadır, ikinci isə pozitiv motivasiyanı yox edən bir davranışdır. Birinci barışa, tərəqqiyə, dostluğa, birliyə, qarşılıqlı anlaşmaya, sevgi duyğularının yayılmasına, mərhəmət hislərinin artımına yol açır, ikincisi isə cəmiyyəti məhvə sürükləyir, insanlar arası şiddətə səbəb olur, ürək dincliyini aradan aparır, güvəni yox edir. Lev Tolstoy əxlaq qaydalarının önəmini göstərərək xəbərdar edirdi ki, “*Əxlaq qaydalarını çeynəməyin, zira tez qisas alar. Əxlaq bir dəfə pozulmağa üz tutdumu, cəmiyyətdə bir toqquşma, şiddət baş qaldırır, hüüzür və güvən qalmaz*”.

Ərəbcə dövrünün elmi kitablarını mütalibə edən, farsca sufi, əxlaqi poeziya yaradan Mevlana Rumi bütün cahanı araşdırdığını (bütün dünyada baş verənlərin elmi, əxlaqi analizini verə bildiyini), hadisələrə din, əxlaq, məntiq, fəlsəfə, elm prizmasından baxa bildiyini vurğulayır, amma gözəl əxlaqdan üstün bir ləyaqətin (insana yaraşan davranışın) olmadığını deyir. Demək, gözəl əxlaq təkcə müsəlman Şərqiində dominativ davranış deyil, irqindən, dinindən, dilindən, məzhəbindən, sosial-ictimai mövqeyindən asılı olmayaraq, bütün dünyada ən sevilən bir insani davranışdır. Şair fikrini belə tamamlayır ki, “*Bütün cahanı araşdırdım, gözəl əxlaqdan üstün ləyaqət tapa bilmədim*”.

Gözəl əxlaq və islam. Bir insanı fayda vermək baxımından digərindən ayıran elm, mərifət, hünər, ədəb, ağıl və gözəl əxlaqdır. Bunların altısı da insana şərəf versə də, aralarında fərq vardır. Fərq budur ki, gözəl əxlaq qalan beşindən üstündür. Gözəl əxlaq insanlara ümid, barış, sevinc, pozitiv örnək, pozitiv motivasiya verir. Gözəl əxlaq daşıyıcısı işıq saçır, insan yaşamını maraqlı doğuran bir prosesə çevirir. On dörd əsr öncə Məhəmməd peyğəmbər doğru olaraq buyurdu ki, “*Ən xeyirliniz əxlaqı ən gözəl olanınızdır*”. Gördüyü kimi, elm, mərifət, hünər, ədəb, ağıl, fayda verici faktorlardır, amma faydaları gözəl əxlaqın faydasına çatmır (Qrin, 2022: 463).

Allaha tapınan da, tapınmayan da Cənnət arzusundadır. Çünki ora ölümdən sonra ideal yaşam yeridir. Orada dünyadakı üzüntü, çətinlik, itki, sıxıntı, yaşlanma yoxdur. Hamı cavan yaşda olub əbədi olan Cənnət nemətlərindən yararlanacaq. Cənnətə girmək üçün Peyğəmbər təqva (Allaha qarşı gəlməkdən çəkinmək) və gözəl əxlaq olmaqla iki ən önəmli üstünlüyü şərt olaraq qoyur. Demək, insanı insan edən üstünlüklərin sayı yüzlərlədir, işə baxın ki, Peyğəmbərin siyahısında gözəl əxlaq 2-ci yerdədir. Bu həzrətin kəlamı belə səslənir, “*İnsanların Cənnətə girməsinə yol açan iki ən önəmli üstünlükdən biri təqva, biri də gözəl əxlaqdır*”.

Gözəl əxlaqın Cənnət üçün önəmli, dominativ olmasını həzrət Peyğəmbər bir başqa hədisində də vurğulayıb. Bu hədisdən anlaşılır ki, Peyğəmbər əxlaqı ən gözəl olanı sevib və Qiyamət günü onu özünə ən yaxın sayıb. Demək, Cənnətə düşmək, Peyğəmbərin sevimlisinə çevrilmək, Qiyamət günü ona ən yaxın olmaq istəyən birisi mütləq gözəl əxlaqa sahib olmalıdır. Hədis belədir, “*İçinizdə ən çox sevdiyim və Qiyamət günü mənə ən yaxın məsafədə olacaq kimsələr gözəl əxlaq sahibi olanlarınızdır*”. Gözəl əxlaq sahibi gözəl düşünüb gözəl davranan kəsdir. Gözəl davranmaq üçün insan gözəl düşünməlidir, gözəl düşünməsə, əsla gözəl davranma bilməz. Gözəl düşünüb gözəl davrananın iki mükafatı var. Birincisi, gözəl düşündüyünə görə, ikincisi isə gözəl davrandığına görə. Hər kəs kainatın bu dəyişməz qanununu öz həyatında (kommunikativ prosesdə) minlərlə dəfə, bəlkə də milyonlarca dəfə görüb ya da eşidib. Gözəl düşünüb gözəl davranan öz qarşılığını (mükafatını) alacaq, səbr edərək alacaq. Qurani-Kərim buyurduğu kimi, “*Səbr et, Allah gözəl düşünüb gözəl davrananların mükafatını əsla zay etməz*”.

Əxlaqı gözəl etmək gözəl işlər etmək ya da gözəl işlərdə araçılıq (vasitəçilik) etməkdir. Qurana görə, bir gözəl iş edən qarşısına on gözəl iş çıxar, bir pis iş edən qarşısına isə bir pis iş çıxar. Demək, Tanrı gözəl işə (öyülən işə) birə on, pis işə (qınanan işə) isə birə bir qarşılıq verir. Tanrı hər şeyi saxlayıb qarşılığını verdiyi üçün bu balans dünya durduqca var olacaqdır. Başqa sözlə, “*Kim gözəl bir işdə araçılıq edərsə, ona ondan pay vardır. Kim pis bir işdə araçılıq edərsə, ona da ondan pay vardır. Allah hər şeyi saxlayıb qarşılığını verəndir*” (Osho, 2019: 240).

Hər bir insan fizioloji anlamda insandır, lakin mənəvi anlamda hər kəs insan deyil. İnsanoğlu yad birinin acısına acıyandır, yardımına qoşandır, gözəl düşünəndir, gözəl davranandır, dedi-qodu yaymayandır, eyib örtəndir, sirr saxlayandır, ata-ananı əziz tutandır, vətənin dar günündə oğul olaraq ona arxa durandır, bir sözlə, gözəl əxlaq daşıyıcısıdır. Dərin düşüncə sahibi həzrət Əli çox düzgün buyurur ki, *“İnsan gözəl əxlaqı ilə insandır, görüntüsü ilə yox”*.

Bir insan dünyasını dəyişəndə ona ən yaxınları ağlayır, sızlayır, üzülür. Bu insani itki yadları ürpətməz, duyğulandırmaz. Amma elə böyük insanlar var ki, onlar əbədi yurda köçəndə onlara bütün xalq ağlayır, yas saxlayır. Dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəyli, böyük şair Səməd Vurğun, iki dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı general Həzi Aslanov, dahi siyasətçi Heydər Əliyev, Milli Qəhrəman general Polad Həşimov son mənzilə yollananda Azərbaycan xalqı yasa batmışdı. Gözəl əxlaq həmişə uca tutan həzrət Əli tapşırır ki, *“İnsanlarla elə gözəl davranın ki, düşmənləriniz də ölümünüzə ağlasınlar”*. İnsan fizioloji anlamda gözəl ola bilər. Amma o, yaşa dolduqca bu gözəllik aradan gedir, bir ara gözəllik saçan üz qırıqlara bürünür, bədən get-gedə sustalır, görmə, eşitmə, anlayış bacarığı azalır. Tanrının təbiətdə olan varlıqlar üzərində bir dəyişilməz qanunu var, oda budur ki, yer üzündə olanların hamısı fanidir (öləridir). Bu qanunu təsdiqləyərək, gözəl əxlaqı gözəl üzə qarşı qoyaraq həzrət Əli vurğulayır ki, *“Gözəl əxlaq gözəl üzdən daha ömürlüdür”*. Sitatdan bu anlaşılır ki, insan həyatda ikən gözəl üz onu tərək edir, amma insan həyatda ikən gözəl əxlaq onu tərək etmir, yalnız ölməyi ilə gözəl əxlaq onu tərək edir.

Hüquqi anlamda yetim o kəsdir ki, ata-anası olmasın və yetkinlik yaşına çatmasın. Həzrət Əlinin duyumunca, *“Əsl yetimlər ata-anadan yox, elm və əxlaqdan məhrum olanlardır”*. Bu kəlamdan belə anlaşılır ki, ata-anası olmayan yetim cəmiyyəti poza bilməz, onun gələcəkdə kim olacağı da bəlli deyil, ola bilsin zamanın ən görkəmli bir şəxsi olsun. Necə ki Peyğəmbər dünyaya gəlməzdən öncə atası ölmüşdü, altı yaşa çatanda isə anası dünyasını dəyişərək yetim qalmışdı. Həzrət Əli doğru olaraq hesab edir ki, əsl yetim o kəsdir ki, onun elmi və əxlaqı olmasın. Məhz elm və əxlaqı olmayan kəs ailəsinə və ünsiyyətdə olduğu çevrəsinə qarşı neqativ fərd olub, pozucu və pozğun işlərə baş qatır. Bir insanın elmi və əxlaqı (özünü düzgün apara bilmək bacarığı) olsa, o kəs mütləq cəmiyyətə yararlı fərd olacaq. Elm və əxlaq mənəvi nikaha girəndə, başqa sözlə, birində elm və əxlaq toplananda, o adam təkcə fiziki yox, həm də mənəvi olaraq insandır. Maddi imkan olub, yaxınlarına yardım etməyib simiclik edənlərin, bir zaman edilən yaxşılığa qarşı zamanı gələndə yaxşılıq etməyənlərin ürəyi pəslidir, belələri fiziki olaraq insandır, mənəvi olaraq onlara insan demək olmaz (Jean-Paul, 2019: 792).

İslam fəlsəfəsində həm gözəl əxlaq, həm də hicab (baş örtüsü) önəmlidir. Amma cəmiyyətə fayda baxımından, cəmiyyətdə təlim-tərbiyəni, böyük-kiçikliyi, ədəb-ərkanı yaymaq baxımından gözəl əxlaq baş örtüsündən daha önəmlidir. Belə ki, gözəl əxlaqı olmayanın baş örtüsü kimə lazımdır? Amma həm gözəl əxlaqı, həm də baş örtüsü olan bir qadın cəmiyyətə yararlı, örnək verici bir qadındır. Məhəmməd peyğəmbərin onlarla hədisində göstərilir ki, Qiyamət günü hər bir insana edilən ilk sorğu gözəl əxlaq və səxavət olacaq. O həzrət demir ki, ilk sorğu namaz ya oruc olacaq. Peyğəmbər hədislərinin birində deyir ki, *“Qiyamət günü hər kəsdən edilən ilk sorğu gözəl əxlaq və səxavət olacaqdır”*.

Gözəl əxlaq və atalar sözləri. Atalar sözü elə bir mənəvi bulaqdır ki, insan yaşamının bütün istiqamətlərinə aid orada qanadlı sözlər vardır. Onların bir qismi gözəl əxlaqın ehtiva etdiyi səbr, xeyrxahlıq, sadəlik, düzlük, ümid vericilik, motivasiya edicilik, əfv edicilik, mülayimlik, şükür, nikbinlik ilə sıx bağlıdır. Aşağıda gözəl əxlaqa dair Azərbaycan atalar sözlərinin bir qrupunu təqdim edirik:

- ✓ Abır harda, çörək də orda.
- ✓ Bir pislük qalar, bir də yaxşılıq.
- ✓ El sevəni aləm sevər.
- ✓ Əliaçığa Allah özü yetirir.
- ✓ Haqq nazilər, üzülməz.
- ✓ Halal mal heç yerə getməz.
- ✓ Hesabı düz olanın üzü ağ olar.

- ✓ Xalqın ağzı faldır.
- ✓ Xalqın sədasi – haqqın nidası.
- ✓ Xeyir de, xeyir taparsan.
- ✓ Xeyir istə qonşuna, xeyir çıxsın qarşına.
- ✓ Xeyir iş yerdə qalmaz.
- ✓ Xeyirxah adam yaddan çıxmaz.
- ✓ İgid ağzını açmaz, əlini açar.
- ✓ Palaza bürün, elnən sürün.
- ✓ Səbr acıdır, meyvəsi şirin.
- ✓ Ürək yanmasa, gözdən yaş gəlməz.
- ✓ Ürəkdən-ürəyə yollar görünür.
- ✓ Üzünü xalqa çevirənin arxası möhkəm olar.
- ✓ Vəfalı dost yad olmaz, görməsə yüz il səni.
- ✓ Verən əl alan əlin üstündə olar.
- ✓ Yaxşı qızdan yaxşı gəlin olar.
- ✓ Yaxşı iş heykəl kimidir, hər yandan görünər.
- ✓ Yaxşılıq düşməni də dost edər.
- ✓ Yaxşılıq edib at dənizə, balıq bilməsə, Xalq bilər.
- ✓ Yaxşılıq yerdə qalmaz.
- ✓ Yaxşılığa yaxşılıq hər kişinin işidir,
Yamanlığa yaxşılıq nər kişinin işidir.
- ✓ Yağış ilə yer göyərər, alqış ilə ər öyünər.

Məqalənin aktuallığı. Antik dövrlərdən bu günə kimi ideal davranış forması olan gözəl əxlaq kommunikativ prosesdə aktual olub, indi də aktualdır. Dünyanın qloballaşan indiki çağında, milli əxlaqi dəyərlərin azalmağa üz qoyduğu hazırkı dövrdə məqalə müəllifi istəyir ki:

- ✓ Türkcə və ruscadan çevirdiyi dahi insanların dərin anlamlı sitatlarına, habelə özünün açıqlamalarına dayanaraq, insanlar arasındakı ünsiyyətdə gözəl əxlaqın dominativ mövqeyini araşdırın,
- ✓ Rezonans doğurmaq üçün alınan nəticəni alimlərin – dilçilərin, ədəbiyyatçıların və psixoloqların diqqətinə çatdırın,
- ✓ Din olaraq islamın gözəl əxlaqla bağlılığını Quran və Peyğəmbər kəlamları prizmasından açıb göstərsin.

Sitatları yazanlar. Yunan filosofu Fales (millətdən öncə VI əsr), Məhəmməd peyğəmbər (VII əsr), həzrət Əli (VII əsr), sufi ilahiyyatçısı Cüneyd Bağdadi (IX əsr), dahi filosof İbn Sina (X əsr), Azərbaycan filosofu Şihabəddin Sührəvərdi (XII əsr), dahi sufi şair Mevlana Rumi (XIII əsr), dahi fars şairi Sədi Şirazi (XIII əsr), fransız yazarı Mari-Fransua Volter (XVIII əsr), Fransa imperatoru Bonapart Napoelon (XIX əsr), dahi rus yazarı Lev Tolstoy (XX əsrin başlanğıcı) kimi dahi şəxslərdən, habelə Qurani-Kərimdən sitatlar yer alır.

Ədəbiyyat

1. Fromm, E. (2012). Sevmək sənəti. Bakı: “Qanun”, 143 s.
2. Donald Uolsh, N. (2021). Tanrı ilə söhbət. Bakı: “Qanun”, 269 s.
3. Sinelnikov, V. (2019). Stresə qarşı peyvənd. Bakı: “Qanun”, 255 s.
4. Kant, İ. (2020). Təhsil haqqında. Bakı: “Mücrü”, 96 s.
5. Yalom, İ. (2019). Psixoterapiya. Bakı: “Qanun”, 304 s.
6. Dürant, U. (2006). Fəlsəfi hekayələr. Bakı: “Zəkioglu”, 576 s.
7. Qrin, R. (2022). Ustalıq. Bakı: “Qanun”, 463 s.
8. Osho. (2019). Kişilərin kitabı. Bakı: “Qanun”, 240 s.
9. Jean-Paul, S. (2019). Varlıq və heçlik. Bakı: “Qanun”, 792 s.